

İBN CEMAA'YA GÖRE ÖĞRETMENİN GÖREV VE NİTELİKLERİ

Muhammed Şevki AYDIN

I — GİRİŞ :

Bedruddin Ebu Abdillah Muhammed b. İbrahim Sa'dullah b. Cemaa el-Kinanî el-Hamevî (639-733/1241-1333); fıkıh, tefsir, hadis, usul, tarih dallarında eserler ve şerhler yazmış bir bilginidir (1). Önemli kitaplarından biri de, «Tezkiretu's-Sami' ve'l-Mutekelim fi Edebi'l-Alim ve'l-Muteallim»dir. Bu eser, eğitim-öğretim alanında kaleme alınmış olan klasik eserlerimizin en derli toplularından biri, belki birincisidir. Bu kaynak eserde, öğretmen ve öğrenciyle ilgili çeşitli meseleler ele alınırken eğitim-öğretimle ilgili değişik konulara da yer verilmiştir.

Yazar, kitaba yazdığı mukaddimede, kendinden önceki eserlerde bulunan eğitim öğretimle ilgili bölük pörçük bilgileri; ayrıca bilginlerden dinlediklerini ve kişisel tecrübelerini bu eserde derli toplu verdiğini belirtiyor. Kitabı neşre hazırlayan da, yayınlama sebebinden söz ederken şunları söylüyor: «Çünkü bu kitap, eski öğretim usullerini, özellikle de İslâm'ın ilk dönemlerinde yaygınlık kazanan yöntemleri, yükselme devirlerinde yaygın olan tutum ve davranış kurallarını (âdâb), ilerleme yıllarında geliştirilmiş olan uslubları ve daha başka ilmî ve tarihî nitelikleri içermektedir» (2). «İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi» (3) adlı orijinal araştırmasını gerçekleştirmek için çeşitli alanlarla ilgili çok sayıda tarihî kaynakları dikkatle gözden geçirmiş olan A. Çelebi de, bu eser hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor: «İbn Cemaa, pek çok meselenin yanında, bilhassa ders halakalarını, yatılı talebelerin uyması gereken kuralları, öğrencilerin yaşlarını ve nihayet kütüphanelerden ödünç kitap alma usullerini tavsif ederken faz-

(1) Hayatı ve kaynakları için bk. İslâm Ansiklopedisi, İbn Cemaa md.

(2) İbn Cemaa, Tezkiretu's-Sami'..., Haydarabad, 1354 H. (?), Neşre hazırlayanın mukadimesi, s. 7.

(3) Çev. Ali Yardım, İstanbul, 1983.

lasıyla bilgi vermiştir. Bildiğime göre, bu meselelerin çoğuna İbn Cemaa'dan başka temas eden olmamıştı (4).

İşte İbn Cemaa'nın «öğretmen»le ilgili görüşlerini, bu eseri- ne dayanarak ortaya koymaya çalışacağım. Bugün, «Öğretmen hangi niteliklere sahip olmalıdır?» sorusuna cevap ararken, öğ- retmenlik ve eğitim-öğretim sorunları üzerinde düşünürken, öğ- retmenlik yaparken..., tarihî değere sahip bu görüşler işimize yarayacaktır.

İbn Cemaa, öğretmen anlamında farklı kelimeler kullanı- yor: «Muallim», «Müderris», «Alim», «Mürşid», «Üstad» «İmam», «Şeyh» (5). Daha çok da, alim kelimesini kullanıyor. Bu kulla- nım, ona özgü değil; devrinde yaygınlık kazanmış bir husus. Esa- sen bu kelimeler arasında nüanslar da söz konusu.

II - Eğitim - Öğretim Açısından Öğretmenin Yeri :

Gerçek rehber ve eğiticinin Allah olduğu, Kur'an'da belirti- liyor (6). İlahî mesajı, emir ve yasakları insanlara ulaştıran Pey- gamberlerin görevleri de birer öğretmenlik ve eğiticilik olarak ni- telendiriliyor (7). Dolayısıyla her peygamber, getirdiği dinin be- şer olarak ilk öğretmenidir. Hz. Peygamber de (s.), kendisini, Allah'ın en güzel biçimde eğitip yetiştirdiğini (8) ve «öğretmen- muallim» olarak gönderildiğini bildiriyor (9). Kur'an ve Sün- net'in meseleye yaklaşım biçimi, öğretmenliğin, müslümanların gözünde adeta kutsallaşmasına neden olmuştur (10).

İlme son derece önem veren müslümanlar, onu ders okutan hocalardan almaya da özen göstermişlerdir. İslâm tarihi boyun- ca müslümanlar, ilmin sadece kitaplardan alınmasına şiddetle karşı çıkmışlar; bu yolla alınan ilmin güvenilir olmayacağını ile- ri sürmüşlerdir. İbn Cemaa da, aynı kanaattedir. O da öğretme- ni, eğitim-öğretimin temel unsuru kabul etmekte; onun yerinin

(4) Age., s. 20.

(5) Mesela bak. Tezkire, s. 87, 88, 89, 91, 97.

(6) Örnek olarak bak. Fatiha: Bakara: 120.; Âl-İmran: 3-4; 103.; Nur; 21.; Nisâ: 49.; Ahzab: 4.

(7) Bakara: 129. 151.; Âl-i-İmran: 164.; Şûra: 52.

(8) Aclunî, Keşfu'l-Hafa, I, 70.

(9) İbn Mace, Sunen, Muk. 17., No. 229.

(10) Örnekler için bk. Tezkire, s. 5 vd.

bir başka şeyle doldurulamayacağına inanmaktadır. Bu görüşünü, önceki bilginlerin sözlerini naklederek desteklemektedir: «Belanın en büyüğü, sayfaları hoca edinmektir.» «İlmi, yalnız kitap sayfalarından öğrenmeye çalışan kimse, ahkâmi öğrenmekten mahrum kalır» (11).

İbn Cemaa, öğretmenliğin, en önemli din işi ve müminlerin en yüksek derecesi olduğunu söylüyor, bu anlamda hadisler naklediyor (12). Öğretmenin, eğitim-öğretim içindeki önemli yerini özellikle vurgulayan İbn Cemaa, öğretmenin tavsiyelerine öğrencinin iyi kulak vermesini ve ondan azami ölçüde faydalanmasını, ilim elde edebilmesinin vazgeçilmez şartı saymaktadır (13).

III - Öğretmenin Nitelikleri :

1— Alan Bilgisi :

İslâm Tarihinde öğretmen kavramı, bugünkü anlamından oldukça geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır. Alim ile öğretmen özdeşleştirilmiştir. Her alim, ders halkası kurup ders vermemiş olsa bile, «peygamber varisi» olarak mutlaka değişik meclislerde va'z veya sohbet ederek, müeddib (14) olarak yahut kitap yazarak... mutlaka bildiklerini başkalarına öğretme sorumluluğunu taşırdı (15). İbn Cemaa da, öğretmen kavramını bu anlamıyla ele alıyor. Ona göre de öğretmen, her şeyden önce, başkalarına anlatacağı veya öğreteceği konu yahut konuları iyi bilen ehliyetli kişidir. Öğretmenlikle bilginlik özdeşleşmiştir.

İbn Cemaa, öğretmenin, anlatacağı veya ders vereceği konuya tam hakim olmasını zorunlu saymaktadır. Ona göre öğretmen, en iyi bildiği konuda ders vermelidir (16). O, bir kimsenin yeterli düzeyde alan bilgisi kazanıp uzmanlaşamadığı bir konuda öğretmenlik görevini üstlenmeye kalkışmasını, günahkarlık ve fasıklık olarak nitelendirmektedir. Bir öğretmenin, iyi bilmediği bir konuda öğretime kalkışması, diyor, dinle oynamaktır (17).

(11) Tezkire, 87.

(12) Tezkire, 47.

(13) Bk. Age., 85 vd.

(14) Bilgi için bk. A. Çelebi, age., s. 243 vd.

(15) Age., 207.

(16) Tezkire, 58.

(17) O zaman, tıptan astronomiye her dâlda ilim tahsil etmenin, dindarlığın gereği kabul edildiği unutulmamalıdır.

Dahası, bu tip öğretmen, insanlar arasında aşağılanacak, onurunu yitirecektir. İbn Cemaa, bu görüşünü, olduğundan fazla görünmeye çalışanı yeren hadisi (18) ve önceki bilgilerin sözlerini naklederek desteklemeye çalışıyor (19).»

Medreseyi vakfeden kişinin, diyor İbn Cemaa, bir kimsenin, yeterince alan bilgisine sahip olmadığı bir konuda öğretmenlik yapmasını şart koşması uygun değildir. Kendini bilmez biri çıkıp böyle bir şart koşsa bile, hiç kimse böylesine bir görevi kabul etmemelidir. Çünkü ehliyetsiz bir öğretmenin eline öğretimi vermek, eğitim-öğretime, ilme ve öğrencilere ihanettir (20).

İbn Cemaa, öğretmenin uzmanlık alanıyla ilgili bilgilenmesine sınır da tanımıyor. Ona göre bu bilgilenme, hizmet içinde duraksamadan devam eden bir süreçtir. O, öğretmenin sahip olduğu bilgilerle asla yetinmemesini; çalışma ve gayretini artırarak sürdürmesini zorunlu görmektedir. Onun fikrinde öğretmen, olabildiğince ilim dışında zaman kaybetmemeli; okuma, araştırma, ders mütalaa etme, düşünme ... ile meşgul olmalıdır. Yeme, içme, uyuma, dinlenme, ailesinin ve ziyaretçilerinin hakkını verme, yiyecek ve benzeri ihtiyaçlarını giderecek kazanç sağlama, çalışmaya engel olan hastalık gibi durumlar için zaruret ölçüsünce zaman ayırmalı; geri kalan zamanını daha fazla bilgilenme uğrunda en iyi biçimde değerlendirmelidir. Bu nedenle öğretmen, salt Allah'ın rızasını kazanmayı düşünerek, son derece sabırlı, direngen olmalı, seve seve çileye katlanmalıdır. Zira Peygamber varisliği makamına ulaşmak kolay değildir. Ama, bu konuda ölçülü davranıp güç yetiremeyeceği yüklerin altına da girmemelidir. Çünkü, ilim aşkı zedelenebilir (21).

Öğretmen ilme öylesine düşkün olmalı ki, birçok yönden kendisinden daha aşağıda olanlardan bile, bilmediklerini iştiyakla öğrenebilmelidir. Şartlar ne olursa olsun, ilimle ilgili faydalarından uzak durmayı göze almamalıdır. Bu kanaatını, hadislerle, ashabın tabinden rivayette bulunması gibi tarihi gerçeklerle, seçkin bilim adamlarının davranışları ve sözleriyle pekiştirmeye çalışan İbn Cemaa, Saîd b. Cubeyr'in şu sözünü öncelikle nakle-

(18) Ebu Davud, Sunen) II. 199.

(19) Tezkire, 45.

(20) Age., 46.

(21) Age., 26-8.

diyor: «Kişi, öğrenmeyi sürdürdüğü müddetçe alimdir; öğrenmeyi bıraktığı, kendisini müstağni (doygun) sanıp sahip olduklarıyla yetindiği an, olabilecek en cahil biridir» (22).

İbn Cemaa, öğretmenin, önce yazılmış olanlarla yetinmemesini, sürekli kendini yenileyen birisi olarak onları aşmasını; onlara yenilerini eklemesini istiyor. Dolayısıyla ona göre öğretmen, aynı zamanda bilgi üreticisi de olmalıdır (23). Kitaba bağlı eğitim-öğretimin yapıldığı o dönemler için bu düşünce oldukça dikkat çekicidir. Bu görüşüyle İbn Cemaa, bir bakıma iskolastik öğrenim anlayışını (24) evetlemediğini de ortaya koymuş oluyor.

Öğretmenin, bilgilerini kaleme alarak onları ebedileştirmesini de özellikle isteyen İbn Cemaa'ya göre yazma, öğretmenin o konu çevresinde daha fazla düşünme, araştırma ve çeşitli kaynakları inceleme ihtiyacı hissetmesine neden olacak; dolayısıyla o sahanın gerçeklerini bütün incelikleriyle kavramasını sağlayacaktır. Yazma, diğer faydaları yanında, yazarın dilini de geliştirecektir.

Ne var ki, onun istediği, «yazmış olmak için yazmak» değil, Bu konuda belli ilkelerin göz önünde bulundurulmasını, özgün işlevinin olmasını istiyor. Söz gelişi, daha önce yazılmış olanları tekrara kalkışılmamalı. O ana kadar yazılmamış, en iyi, daha çok faydalı, ihtiyaçlara cevap verecek olan hususlar ele alınıp yazılmalıdır. Ayrıca, okutulan kitaplara notlar düşülerek, eksikleri tamamlanmalı, açıklamalar yapılmalı, onlara yeni bilgiler eklenmelidir.

İbn Cemaa, kitap yazmayı hoş karşılamayan çağdaşı bilgilerin görüşlerine katılmamakla birlikte, ehliyesiz insanların yazmasına karşı çıkmaktadır. Öğretmenin yazmasını isterken onun daha fazla çalışarak buna tam ehliyetli olmasını; yazmak suretiyle de çalışmalarını ve araştırmalarını sürdürmesini istemektedir. Bütün bunlarla onun gözettiği önemli bir amaç var: öğretmenin ideâl ölçüde bilgilenmesi, yetişmesi (25).

(22) Age., 28-9.

(23) Age., 30.

(24) İskolastik anlayış için bk. N. Atuf Kansu, Pedagoji Tarihi, ME. yay. İstanbul, 1952, 38.

(25) Bk. Tezkire, 29-30.

Öğretmenin araştırmalarını sürdürerek bilgi hazinesini zenginleştirmesini isteyen İbn Cemaa, bunların birbirinden kopuk-bilgi yığınları olmasını düşünmüyor. Aksine, onların özümlemesini, aralarında bağ kurularak sistemleştirilmesini arzu ediyor. Bu nedenle o, kitap sayfalarından bilgi toplamakla yetinen öğretmeni benimsemiyor. Ona göre öğretmen, topladığı bu bilgileri, çağının ileri gelen bilgin-öğretmenleriyle tartışmal, sık sık bu tür toplantılara katılarak onları iyice hazmetmelidir (26). Ayrıca, İbn Cemaa, öğretmenin kendisine özgü fikirlerinin olmasını, farklı görüşleri nakletmekle yetinmeyip kendisini de ortaya koymasını zorunlu görmekte, onun bir kitaba veya bir ilim adamına bağlı kalmamasını istemektedir (27). İşte sözü edilen bu tartışmalar, sohbetler ve farklı görüşleri değerlendirerek kişisel kanaate ulaşma çabası, öğretmenin kendi dalının yetkili uzmanı olmasına büyük katkıda bulunacaktır.

Burada, İbn Cemaa'nın özellikle vurguladığı ilim ahlakıyla ilgili bir konuyu da belirtmekte yarar var: Öğretmen, iyi bilmediği konularda ders vermeyeceği gibi, öğrettiği konuyla dolaylı ilintisi bulunan ve kendisinin iyi bilmediği hususlar olursa onları öğretmeye de kalkışmamalıdır (28). Aynı şekilde, kendisine bilmediği bir şey sorulunca da, hiç çekinmeden, «bilmiyorum» demeli; şüpheli veya yanlış bilgi vermemelidir (29).

2— Pedagojik Formasyon :

Öğretmenin ders verdiği konuda yeterli bilgiye sahip olmasının yetmeyeceğini, bu bilgileri öğrencilere nasıl öğreteceğini de çok iyi bilmesi gerektiğini, müslümanlar ta ilk dönemlerde kavramışlardı. Müslüman öğretmen, «ne»yi öğreteceğini düşünüğü kadar, onu nasıl öğreteceğini de düşünüyordu. Onun için müslümanlar öğretmenliğin, aynı zamanda bir sanat olduğunun farkındaydılar (30). Ayetler ve hadisler, müslümanlara bu anlamda genel nitelikli ilkeler koyarak yol gösteriyordu (31).

(26) Age., 45.

(27) Age., 38., 116.

(28) Age., 58.

(29) Age., 42.

(30) Öz bilgi ve kaynak için bk. A. Çelebi, age., 208-9.

(31) Mesela bk. Bakara: 185.; Āli İmran: 159.; Saff. 2-3, Tahâ; 44.; Buhari, Sahih, İlim, 10, 11.; Muslim, Sahih, Cihad ve siyer, 3.

İbn Cemaa da, öğretmenin alan bilgisine en iyi şekilde sahip olması gerektiğini belirtmekle birlikte, onun pedagojik formasyonu üzerinde daha da fazla durmaktadır. Onun bu konudaki görüşlerini maddeler halinde özetlemek istiyorum.

A. Öğretmen, öğrencilerini çok iyi tanımalıdır.

a - İbn Cemaa'ya göre öğretmen, öğrencilerini şahsen tanıyıp onlara isimleriyle hitap etmeli, onların sosyo-kültürel kökenlerini, çevrelerini ve ekonomik şartlarını çok iyi bilmelidir (32). Bu tanımanın uzantısı olarak da öğrencinin durumuyla yakından ilgilenmeli, devamsızlık gibi istenmeyen durumlarda hemen gerekli girişimlerde bulunarak durumunu öğrenmeli; her tür probleminin çözümü için elinden gelen gayreti göstermelidir (33).

b - Öğretmen, öğrencilerinin yeteneklerini, zihinsel ve biyolojik gelişim düzeyini, hazırbulunuşluk seviyesini çok iyi tesbit etmelidir.

ba - Dolayısıyla, ders programını ve öğrenciyle olan eğitsel ilişkilerini ona göre ayarlamalı (34) ve öğrenciyi yetenekleri doğrultusunda yönlendirmelidir. Mesela, öğrencisinin belirli bir ilim dalında veya bir daldaki herhangi bir kitabın içeriğini kavramada başarısızlığını tesbit ederse, başarılı olabileceği dala veya kitaba geçmesini ona söylemeli, yol göstermelidir (35). Bir daldaki özet bir eseri okuyup kavramamış bir öğrenciyi daha geniş ve ayrıntılara yer veren kitabı okutmamalıdır. Konuların sınırlarını da öğrencisinin hazırbulunuşluk düzeyine göre belirlemelidir (36). Kısacası, eğitim-öğretimle ilgili atılacak her adımda öğrenci hesaba katılacaktır. Öyle ki, hataları görülen bir öğrenciyi öğretmen uyarırken bile bu ilkeye uymalıdır. Söz gelişi, bir işaretle gerekli mesajı alacaksa öğrenciyi açıkça uyarmaya ihtiyaç duymamalı (37). Yine öğretmen, ders sonunda öğrencilerin anlayıp anlamadıklarını öğrenmek istediğinde, «Anladın mı?» sorusuna hiç çekinmeden «evet» veya «hayır» diyebileceğini kesinlikle bildiği

(32) Tezkire, 60, 65.

(33) Age., 61-2.

(34) Age., 51-2.

(35) Age., 55-7.

(36) Age., 52.

(37) Age., 50.

öğrenciye böyle sorabilir. Aksi takdirde böyle sormamalı, problem ortaya atarak denemeyi tercih etmelidir (38). Bu görüşleriyle İbn Cema, öğretimin olabildiğince bireyselleştirilmesini ve öğretmenin öğretim yanında rehberlik görevine de ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

bb - Öğretmen, konuları öğrencinin rahatça öğrenmesi için uygun yöntemler izlemelidir .

1— Bu bağlamda o, konuları kolaydan zora, somuttan soyuta, özet bilgilerden ayrıntılara geçerek işlemek suretiyle öğrencinin kolay öğrenmesini sağlamalıdır. Her konuyla ilgili somut örnekler vermeli, sebep sonuç ilişkilerini göstererek konunun iyi kavranmasını sağlamalıdır (39). Bu noktada, konular arasındaki farklılıklara, benzerliklere ve yakınlıklara dikkatleri çekerek iyice açığa çıkmasına çalışmalıdır (40).

2— Öğretmen, yalnız kendisi anlatmakla kalmamalı; öğrencilerini de derse aktif olarak katmalıdır. Bu anlamda, öğrencilerin soru sormaları için fırsatlar oluşturmalıdır. Sözelimi, konuyu kendisi anlattıktan sonra, konuyla ilgili problemler ortaya atarak öğrencilerin çözmelerini istemelidir. Böylece öğrencilerin konuyu anlayıp anlamadıklarını da öğrenmiş olur. Öğrencilerin dersi anlayıp anlamadıklarını yoklamak amacıyla, «Anladınız mı?» diye sorarsa, utandıkları için gerçeği söylemeyebilirler (41). Keza, konuyu işlerken her alt birimle ilgili anlatacakları sona erince biraz ara vermeli ki, bu arada öğrenciler söylemek ve sormak istediklerini ifade edebilsinler (42). Ayrıca, öğretmen, öğrencilerin dersi kendi aralarında müzakere etmelerini, tartışmalarını emretmelidir (43).

3— Öğretmen, dersin uzunluk veya kısalığını, öğrencilerin psikolojik ve zihinsel durumlarına göre ayarlamalıdır. Öğrencilerin seviyelerini gözeterik onları usandıracak kadar uzatmayacağı gibi eksik bırakacak bir biçimde kısaltmamalıdır da. Her konunun ve sözün, yerini ve zamanını da iyi seçmelidir (44).

(38) Age., 53-4.

(39) Age., 52.

(40) Agy.

(41) Bk. Age., 53-4.

(42) Age., 39.

(43) Age., 54.

(44) Age., 38.

4— Öğrencilerle iyi iletişim kurmalı; onların rahat anlayacakları biçimde, tane.tane konuşmalıdır (45).

5— Konunun muhteva ve sınırlarını öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerine göre ayarlamalı; konuyu dağıtmamalıdır (46). Mesela, bir meseleyi önce betimler ve misallerle açıklar. Sonra bakar; öğrencinin düzeyi daha fazlasını öğrenmeğe müsait değilse, bu kadarla yetinir. Öğrenci daha fazlasını almaya hazırsa (ehil), hazırbulunuşluk düzeyine göre meselenin kaynaklarını, delillerini, nedenlerini, hikmetlerini ve o meselenin aslı ve ayrıntılarıyla ilgili hususları açıklar. Öğrenci istese bile, onun hazır olmadığı konuları öğretmen anlatmamalıdır (47). Bir mesele tam anlaşılmadan öğrenci bir başka mesele ortaya atarsa, «Bu meseleyi bitirelim, sonra onu ele alırız.» diyerek konuların yarım kalmasını ve karışmasını önlemelidir (48).

B - Öğretmen, öğrencileri için iyi bir öğrenme ortamı (madî ve manevî çevre) hazırlamalıdır.

a - Öğretmen, öğrencileri derse, öğrenime güdülemeli; onların öğrenmeye ilgi ve ihtiyaç duymalarını sağlamalıdır (49). Bu, öğrencinin daha iyi çalışmasını; dolayısıyla başarılı olmasını sağlayacaktır. Öğrenciye öğrenecek düzeyde olmadığı konuları, o istese bile, öğretmemek gerektiğini belirten İbn Cema, bu durumda öğretmenin, öğrenciyi o konuları anlayacak düzeye gelmesi için daha fazla çalışmaya yöreklendirmesini öneriyor (50). Tabi, aşırı yorgunluğa, usanç duymaya itecek çalışmalardan korumasını da hatırlatıyor (51).

b - Öğretmen, ders esnasında öğrencilerin çok rahat olmalarını, çekingenlik, tedirginlik ve bıkkınlık hissetmemelerini sağlamalıdır. Bu nedenle o, öğrencilere karşı son derece şefkatli, hoşgörülü, sevecen, gülyüzlü ve alçakgönüllü davranmalı, onları utandırmamalıdır (52). Öyle ki, bir öğrenciye «Dersi anladın mı?»

(45) Age., 39.

(46) Age., 40.

(47) Age., 51-2.

(48) Age., 40.

(49) Age., 48.

(50) Age., 50-1.

(51) Age., 55.

(52) Bk. Age., 23, 43-4, 49, 53-4, 64-5

diye sorup (esasen böyle sormamalı), «Evet» cevabı aldıktan sonra onun anlayıp anlamadığını ortaya çıkaracak başka bir girişimde bulunmamalıdır. Çünkü, başaramazsa utanır. Utanan öğrenci ise çekingenleşir, derse aktif olarak katılmaz. Bu işe, öğrenmeyi köstekler. İbn Cemaa'ya göre öğretmen, her şeyden önce, öğrencilerine değer verip kişiliklerine saygı göstermelidir (53). Aynı şekilde, kendisine soru soran veya tartışmaya çalışan her öğrenciye karşı daha da iltifatkar davranmalıdır; (54) utandığından meramını iyi anlatamayan, soru sorulunca cevap vermede zorluk çeken ve yabancılık duyan öğrencilerle özellikle ilgilenip yardımcı olmalıdır. Hatta, bu ilgi ve yardımda da ölçülü davranıp onları başka türlü mahcup ve rahatsız olacak duruma düşürmemeye çalışmalıdır (55). Bütün bunlar, öğrencinin, derste rahat olmasını sağlamaya yönelik hususlardır.

c - Öğretmen, öğrencilere karşı hoşgörülü sevecen davranırken ölçülü olup disiplini bozucu durumlara da meydan vermemelidir. Dolayısıyla o, aşırı şakadan, kahkahalarla gülmekten, laubalilikten... sakınmalı (56), ders meclisinde (sınıf) gürültüye yol açacak her tutumdan uzak durmalıdır (57). Öğrencisinin durumunu öğrenmek amacıyla gerekirse evine kadar gitmesini öneren (58) İbn Cemaa'nın, öte yandan dinî bir yarar ve zaruret yoksa öğrencisinin ayağına öğretmenin gitmemesini, onurunu korumasını istemesi (59), bu açıdan da değerlendirilebilir.

d - Öğretmen, ders meclisinde (sınıfta), öğrencilerin tümüne bakabilecek, herbiriyle göz irtibatı sağlayabilecek bir yere oturmalı (60); el kol hareketlerinin rahatsız edici olmamasına dikkat etmeli (61); sesini ne çok fazla yükseltmeli ne de iyi duyulmayacak kadar alçatmalı; aksine ölçülü olmalıdır. Ölçülü olmanın kriteri ise, öğrencilerin en iyi biçimde işitip anlama durumlarıdır. Dolayısıyla, öğrencilerin iyi işitmeleri için gerektiği kadar sesini yükseltebilir (62).

(53) Age., 33.

(54) Agy.

(55) Age., 42-4.

(56) Age., 32.

(57) Age., 40.

(58) Age., 61-2.

(59) Age., 15-7.

(60) Age., 151. O dönemde camide, medresede ve diğer öğretim yerlerinde dersler, yerde oturularak yapılıyordu.

(61) Age., 32.

(62) Age., 39.

e - Öğretmen, açlık, susuzluk gibi fizyolojik problemi varsa veya psikolojik durumu iyi değilse ders yapmamalıdır. Çünkü bu, onun yanlış bilgi veya cevap vermesine iyi düşünmemesine, uygun tavır takınmamasına neden olur (63). Dolayısıyla, iyi öğrenme durumları hazırlayamaz.

C— Öğretmen, seven insan olmalıdır. Öğrencilerine karşı son derece şefkatli davranmalı, onları kendi çocukları gibi alabildiğine sevmeli; kendisi için arzu ettiklerini onlar için de arzu etmelidir (64). Bu sevgi ve şefkat onu, öğrencinin her türlü problemleriyle ilgilenmeye ve çözümleri için çalışmaya iten zemberek olmalıdır (65). O kadar ki, ders saatlerini bile, kendisinin değil de öğrencilerinin yararını gözeterek ayarlamalı veya gerektiğinde değiştirmelidir (66). İbn Cema, eğitim-öğretimin temelini sevgiyi yerleştiriyor. Öğretmen, öğrenciyi hiç bir şekilde nefret ettirmemeli, utandırmamalı, huzursuz ve tedirgin etmemeli...; her problemi sevgi ve şefkat silahıyla halletmelidir (67).

Öğretmenin engin sevgisi, öğrencisinde gördüğü hataları kabalıkları, yanlış tutumları da son derece incelikle, sevgiyle, tatlılıkla karşılayıp düzeltmeye çalışmasına neden olmalıdır. Hatta, bu olumsuz tutumlarını düzeltmeye çalışırken, yaklaşım yönteminde de çok ince davranmalıdır. Sözelimi, öğrenci bir işaretle uyarıyı alabilecekse açıktan uyarmaya, konuşmaya gerek duymamalı (68). İbn Cema, tatlılıkla yapılan uyarılardan sonra yine hatalı yoluna devam eden öğrenci hakkında yüzçevirme, uzaklaştırma gibi cezalar öneriyor; ama dövme gibi ceza türlerinden söz etmiyor (69).

D— Öğretmen, kendisinin eğitici ve rehber olduğunu da unutmamalıdır. Dolayısıyla o, öğrencilerinin ahlakî durumlarıyla da ilgilenmelidir. Kırmadan, dökmeden, sevgiyle, güleyle, incelikle onları eğitmeye, iyi huylarla donatmaya, kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışmalıdır (70). Her derste, mutlaka bu amaçla onları bilgilendirmeye ve tavsiyelerde bulunmaya da vakit ayır-

(63) Age., 33.

(64) Age., 49.

(65) Age., 59., 61-2.

(66) Age., 43.

(67) Age., 23.

(68) Age., 49-50.

(69) Age., 61.

(70) Age., 23.; 50., 60-1.

malıdır (71). Sürekli öğrencilerinin gidişatını, davranışlarını gözetip, yanlışlarının ıslahı için önlemler almalı; onların hem dünyada hem de ahirette mutlu olmaları için çalışmalıdır (72). Tabi her şeyden önce kendisi, iyi bir örnek teşkil etmelidir (73).

E— Öğretmen, öğrencileriyle, özenle ilgilenmeli; kişisel yeteneklerini tanıdığı kadar sosyo-ekonomik şartlarını ve sorunlarını da araştırıp öğrenmeli, sorunları için çözüm yolu bulmalıdır (74). İbn Cema, bu konuda oldukça ideal sınırlar koyuyor. Öğretmenin öğrenciyle kendi çocuğu gibi ilgilenmesini (75); öğrencinin aşırı yorgun olup olmadığına, usanıp usanmadığına kadar her haliyle öğretmenin ilgilenmesini istiyor (76). Ki bu yakın ilgilenme de, öğrenciyle öğretmen arasında sevgi ve saygı bağlarının oluşup güçlenmesine; dolayısıyla öğretimde başarıya neden olacaktır.

F— Öğretmen, okul düzenine uymalı ; uyumlu çalışmalıdır. Medreseyi (okul) vakfedenin koyduğu şartlara riayet etmelidir (77).

G— Öğretmen, öğrencilere karşı son derece adaletli olmalı, onlara eşit muamele etmeli, tarafgir tutum takınmamalıdır (78). O kadar ki, ders verirken herkesi görebileceği bir yere oturmak suretiyle, bazılarına özel tavır takındığı intibamı bu hususta bile uyandırmamağa çalışmalıdır (79). Ancak, daha çalışkan ve daha ahlaklı olanlara daha fazla ikramda bulunur ve bu ikramın sebebini de açıklarsa bir sakıncası yoktur. Çünkü bu durum, onları daha fazla çalışmaya ve daha erdemli olmaya iten faktör olabilir (80).

3— Genel Kültür :

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren ilimlerde, dolayısıyla öğretmenlikte uzmanlaşmanın olduğunu görüyoruz (81). Ama, din bilimleri arasına demir perdeler konmamıştır. Bütüncül yakla-

(71) Age., 37-8.

(72) Age., 60-1.

(73) Age., 85.

(74) Age., 61-2.

(75) Age., 43.

(76) Age., 55.

(77) Age., 39. Medreseleri vakıflar kurup yaşatıyordu.

(78) Age., 59.

(79) Age., 151.

(80) Age., 59.

(81) Muhammed Hamidullah, Le Prophète de L'İslam, II, Beyrut, 1975 s. 699.

şım, ilmi ilke olarak gözetilmiştir. Tefsir alanında uzmanlaşan bir bilgin, mutlaka fıkıh, hadis gibi diğer bilimlere de belli bir düzeyde vakıf olmak zorundaydı. Yoksa «bilimsel yanlış» yapmaya mahkum olurdu. Bu nedenle öğrenci, her ilim dalında belli temel eserleri, uzmanlarından okumaya çalışırdı. İbn Cemaa da, her öğrencinin, muhtasar eserlerden başlayarak daha geniş olanlarına doğru bir sıra izleyerek her ilim dalıyla ilgili önemli kaynakları mütalâa etmesinin gerekli olduğunu söylüyor (82).

İbn Cemaa'ya göre, öğretmen, bir konuyu anlatırken, o konunun başka konularla ilgili her ilim dalına ait temel ve ayrıntı kabilinden hususlara temas etmeli (83); o konuyla yakınlığı, benzerliği, farklılığı olanları açıklamalıdır ki, öğrenciler rahat ve kolay öğrenebilsinler (84). Bütün bunlar ise, öğretmenin, uzmanlık alanı dışındaki diğer dallarda da belli bir düzeyde bilgilenmiş olmasını gerektirmektedir. Zaten kendinden öncekilerini aşması, konulara yeni izahlar getirmesi (85); diğer bilginlerle sürekli sohbet etmesi ve onlarla tartışması (86) konuları, genel kültür meselesiyle irtibatlandırılabilir. İbn Cemaa, genel kültür konusunda daha net önerilerde bulunmuyorsa da, buraya kadar özetlediğimiz fikirleri, öğretmenin genel kültüre sahip olmasının gerekliliğiyle ilgili ipuçları vermektedir.

4— Kişilik ve Karakter :

İbn Cemaa, öğretim kadar eğitimle de görevli saydığı (87) öğretmeni (alim), peygamber varisi olarak ele alıyor; çevresindeki insanların örnek alacağı nümune kabul ediyor (88). Bu nedenle öğretmen, sadece öğrencilerini değil, çevresindekilerin tümünü uyaracak; iyiliğe teşvik edecek kötülükten uzaklaştırmaya çalışacaktır (89). Bu yükümlülük onu, tüm güzel ahlakî niteliklerle bezenmeye, kötü ahlaktan uzak kalmaya mecbur etmektedir (90). Önemli olan çok bilgili olmak değil; bunu aşarak bildiklerine göre davranabilmektir. En yüksek rütbeye sahip olan öğretmen, gerekli bilgileri kazanmış ve onlara göre yaşayabilen öğ-

(82) Tezkire, 133. vd.

(83) Age., 58.

(84) Age., 52.

(85) Age., 26-7.

(86) Age., 45.

(87) Age., 47.

(88) Age., 21.

(89) Age., 20.

(90) Age., 23-4.

retmendir (91). Öğretmen, Allah'a karşı son derece saygılı, her an adını, O'nu düşünerek atan insan olmalıdır (92).

Öğretmenin kişiliği ve karakteri üzerinde ciddiyetle duran İbn Cema, onun ideâl ölçüde ahlaki yapıya sahip iyi bir müslüman olmasını öngörmektedir. Ona göre öğretmen, her türlü kötü huydan arınmalı, iyi ahlakla, tüm güzel huylarla bezenmelidir (93). O, İslâm'ın bütün ilkelerini layıkıyla yerine getirmekle birlikte, caiz olanlarla yetinmeyip en güzel, en hoş olanı yapmayı yeylemelidir (94). Sözgelisi, otururken, toplumca hoş karşılanmayacak biçimde oturmamalıdır (95).

Öğretmen, töhmet altında kalması olası yerlerden de uzak durmaya özen göstermeli; böyle bir durumda kalırsa mutlaka görünlere durumu açıklayarak onların kötü zanna kapılmalarını önlemelidir (96).

Öğretmen, son derece alçakgönüllü, yumuşak huylu olduğu kadar, onurlu ve ağırbaşlı da olmalıdır. İlimin izzetini korumalı, hor hakir duruma düşmemeli, zilleti asla göze almamalıdır. Öyle ki, dinî bir fayda veya zorunluluk olmadıkça öğrencisi olan kişinin idareci bile olsa- ayağına gidip ders vermemelidir (97). Bu nedenle öğretmen, mala, makama, şöhrete... düşkün olmamalı; gösterişten, desinlercilikten, böbürlenmekten sakınmalı; çok kanaatkâr ve zahidane yaşamayı tercih etmeli (98); ilmini dünyalık menfaatlere alet etmemelidir. Hatta, öğrencilerinden bile hiçbir menfaat ummamalıdır (99). Biricik amacı, Allah'ın hoşnutluğunu ve sevabını kazanmak olmalıdır (100).

İbn Cema, öğretmenin kişilikli, onurlu yaşamasına verdiği önemin uzantısı olarak onun geçimini temin etmek için seçeceği mesleğe de dikkat etmesini; deri tabakçılığı, kan alıcılık, sarraflık, kuyumculuk gibi toplumun itibarlı saymadığı veya sahibi-

(91) Age., 13.

(92) Age., 15.

(93) Age., 23-6.

(94) Age., 20-1.

(95) Age., 32.

(96) Age., 19, 20.

(97) Age., 15-7.

(98) Age., 18.

(99) Age., 13, 19.

(100) Age., 47.

nin töhmet altında kalabileceği işlerden kaçınmasını öneriyor (101).

İçiyile, dışıyla öğretmenin tertemiz olmasını isteyen İbn Cemaa, onun, çağının anlayışına göre tertemiz ve düzenli bir kıyafetle, güzel kokular sürünerek derse gelmesini gerekli görmektedir. Ona göre, öğretmenin böyle yapması, ilme ve dine saygının bir gereğidir (102).

İbn Cemaa, öğretmenin farz ve vacibler dışında nafil ibadetleri de aksatmadan yerine getirmesini (103); aynı biçimde okuma, yazma ders mütalaa etme, araştırma, düşünme, yazma gibi çalışmalarını da ara vermeden düzenli biçimde ve artırarak sürdürmesini isterken (104), onun plânlı, programlı ve düzenli bir insan olmasının gerekliliğini de vurgulamış oluyor.

IV— Sonuç yerine :

İbn Cemaa'nın, öğretmenle ilgili görüşlerini, bugünkü eğitsel anlayış doğrultusunda kompoze ederek özetlemeye çalıştım. Bunu yaparken, içeriği olduğu gibi vermeyi amaçladım. Onun söylediklerini zorlayarak bugünkü fikirleri taşır duruma getirmeyi aklımdan geçirmedim. Kullandığı kavramları çevirirken de, bugünkü en uygun karşılığı bulmaya özen gösterdim. Diğer klasik eğitsel eserlerimiz gibi, İbn emaa'nın bu eseri de, bir bakıma yönetmelik mahiyetindedir. Bununla birlikte onun, günümüz eğitim bilimcilerince de evetlenen özgün görüşler ortaya koyduğunu görüyoruz.

Zamanla değişen toplumsal, kültürel ve ekonomik şartlar karşısında eğitim-öğretim anlayışında da değişmeler ve gelişmeler oldu. Neticede öğretmenin rolü de değişikliğe uğradı. Ama, öğretmenin, eğitim-öğretim içindeki önemi asla azalmadı; bilakis arttı (105). Buna paralel olarak görevi de iyice zorlaştı. Bu görevin üstesinden ancak, öğretmenliğin gerektirdiği özel yeteneklere sahip olmakla birlikte, istenen düzeyde alan bilgisi, peda-

---

(101) Age., 19-20. Tabii bu mesleklerin itibar durumu, çağlara göre değişir.

(102) Age., 30-1.

(103) Age., 21., 26-7.

(104) Age., 26.

(105) Bk. Hasib Aytuna, Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri, İstanbul, 1974, s. 351 vd.

geçik formasyon ve geniş bir genel kültürle donanmış (sağlam kişilikli bireylerin gelebileceği, artık herkesçe bilinmektedir (106). Bu konuların, bugün ulaştığı boyutları içinde olmasa da genel ilkeler biçiminde asırlar önce ele alınmış olması oldukça sevindirici. Ancak, daha sonraki asırlarda bunların geliştirilmesi yerine, ihmal edilmiş olması da en az o kadar üzücüdür. Geçmiş iyi tanımak, bugünü sağlıklı değerlendirme ve geleceği doğru kestirme konusunda bize yardımcı olacak, yolumuzu aydınlatacaktır.

---

(106) Öğretmenlik ve nitelikleri hakkında özlü bilgi için bk. A.F. Oğuzkan, Öğretmenliğin Üç Yönü, Ankara, 1976.